

EGY TANÍTVÁNY

BENEDEK ELEK CENTENÁRIUMÁRA

Nem ismertem egyik nagyapámat sem. Szüleim javakorabeliek voltak már, mikor születtem. Mióta eszméltem, keveselltem felmenőim létszámát; minél több élő, koros rokont, minél kiterjedtebb családi védelemet sóvárogtam. Öt-évesen minden elfakult fénykép eredetije érdekelt: „Az kim volt nekem?” — nyaggattam anyámat. Későbbben képzeletbeli „családom”-ba tisztos, vagy megnyerő külsejű idegenek, ismerősök fotografiáit is belesoroltam. Mint felnőtt testvéreknek ráadásként született pótléka, tudtam mindent, amit a nagyobbak tanultak; igaz, hogy eleinte keleties módra, jobbról-balfelé, de négyéves koromban folyékonyan olvastam az újságot. Ezért történt, hogy az első világháború egy játék-ajándékot nem termelő karácsonyán, noha még nem jártam iskolába, anyám képes levelezőlapot küldött nekem az „angyal” nevében s ezt írta rá: „*Jó magaviselet esetén január elsejétől jönni fog a Jó Pajtás gyermekújság*”.

A háborús posta el is hozta január végére — éppen születésnapomra — a *Jó Pajtást*, melynek főszerkesztője: Benedek Elek, nyomban azzal lepte meg öreg rokont sóvárgó gyermekségemet, hogy benne Nagyapónak nevezte magát. Az én sohasem ismert nagyapámnak, a szomszéd gyerekének, a pestiének, a dunántúliének. Minden gyermek nagyapjának. Ebbe a közös nagyapába első perctől kezdve beleyörödtem és az első bizsergető féltékenység akkor lepett meg, mikor úgy a harmadik heti újságpéldányból kiderült, hogy „nagyapónak” vannak saját, igazi unokái is, például bizonyos „Öcsike”, akinek gyerekcsínyjeiről „Öcsike nadselü gondolatai” — címen tréfás sorozatokat ír a gyermekújságba. Öcsikét szerettem volna azonnal megismerni, valóságos testvéremmé fogadni, a nagyapai szívből kitúrni, vagy megölni. De vad irigységemre a negyedik újságpéldánynak egy háromszéki csipős-szeles tavaszon megérkező száma csodálatos balzsamot hozott. A lapot végigböngésztem attól kezdve, hogy szerkeszti: Benedek Elek, odáig, hogy kiadja a Singer és Wolfner és közben a szerkesztői üzenetek hatodik sorában vastag, nyomtatott betűkkel ezt olvastam: *Ignácz Rózsa*. Utána meg apró betűkkel ezt: „*Üdvözöllek előfizetőink között. Ugye székely vagy, kis unokám? Ilyen nevek csak Háromszéken teremnek.*”

Az először lenyomatott név varázsát kaptam tőle. Nem volt elég szerkesztőségi postája? Elégéséges levelezés híján is tartani akarta a rovatot? De miért az én nevemet szemelte ki? Pál Erzsinek nem izent őmaga, elsőnek, noha az is székely volt és kovászai előfizető. Írni csak a nagy nyomtatott betűket tudtam még, de azért nyomban válaszoltam, apám irodai papírjának félíven, hat sor versben, melynek csacska tartalmánál csak nevemre kicsengő rímei voltak gyermekdedebbek: — „óta, kótya, — róla, róka, — rózsa, Rózsa”, Válaszát az ovodista versem-bersemre elrekkentette a menekülés-háborús postajárás. De a gyermekújság nagy kihagyásokkal csak jövogetett. Gyermekméretűre szabottan magának a Forradalomnak hírét és üzenetét hozta el határszéli falucskánkba. Benedek Elek gyermekújságja egy verses rovattal üdvözölte, ünnepelte és népszerűsítette a Tanácsköztársaságot. Az volt a címe, hogy Tökmag Király Harmonikázik. Ahogy visszaemlékszem rá, ez a „Londonban van, hej, sok számos utca” mintájára írt, kedvesen tanító csúfolkodás nem volt valami irodalmi műretek. Még jámboran gördülékeny rímei sem voltak mindig tökéletesek, de elbűvölően friss hang áradt belőle. Tökmag király — egy kis mesebeli gnóm — arról harmonikázta strófáit a gyerekeknek, hogy a

megváltozott világban, határtalan örömeire, elcsapták őt a királyságból. Unta már amúgyis ezt az ósdi foglalkozást és ezért felcsapott hajdani, oktondi uralkodását s annak szánalmas és kacagtató emlékeit zengő krónikásnak. Az izgalmas, a friss, a modern az volt, hogy ezt éppen az a Benedek Elek írta, aki a *Magyar mese- és mondavilágban* annyi csodálatos tündérr királyról, veres hercegről, zöld királyfiról mesélt. A *Jó Pajtás* utjondságot hozó, az aktuális felnött élet híreit, eseményeit gyerekekkel közlő, igazi újság volt. Folytatásos regényke jelent meg benne például az akkori gyerekek napi életébe keveredő, kotnyeleskedő — kissé jelképes — rókacsaládról: a mihaszna, úrhatnám polgárságról. Egyszerre csak — a beállott történelmi változások folytán a *Jó Pajtás* nem járt többé Erdélybe.

Betűfaló kisdíák s mellette ismert gyermekszínész voltam már Fogarason (ahová elköltözködtünk), mikor egyszerre, tömegesen, s nem mindennapi körülmények közt találkoztam Benedek Elek műveivel. A fogarasi állami gimnázium éppen gazdát cserélt. A gimnázium egyemeletes épülete alatt kőpartok közé szorítva folydogált — s fellegszakadás esetén tájétkozt — a havasból érkező Berivoj patak, A gimnázium új könyvtárosa úgy vélte híven követni nemzeti meggyözödését, ha az iskolából minden magyar nyelvű könyvet kidobát. Egyszerűség okából mindjárt az épület lábánál folydogáló Berivoj patakába hajgáltatta az ifjúság könyvtár sokszáz, világosdrapp vászonba kötött könyvét. No, ha a patakmenti gimnázium utasításra dolgozó egyes diákjai a vízbe dobálták a számukra hasznavehetetlen könyveket, mi, a Bethlen utcai gimnázium egyes diákjai nyomban megalakítottuk a könyvhalászok egyesületét. Egymagam legalább tizenkét félig ázott Benedek Eleket halásztam a patakba döntött könyv-kupac tetejéről. Elsőnek a *Testamentumot* szárítottam meg és olvastam, már nem is álmélkoldva, hanem a kis gyerekkori Tökmag király tréfás forradalmiságát komoly hangnemben újra lelve benne, nagy-nagy rokonérzéssel. Utána Benedek Elek ifjúsági regényei következtek, *Katalin*, *Huszár Anna*, *Mária története*; Benedek Elek nagyanyjának, anyjának és feleségének életregényei. A *Testamentumot* kétszer is elolvastam és szinte mindennapi olvasmányként forgattam: meséit.

Ánélkül, hogy ezt mindmáig megfogalmaztam volna magamnak, Benedek Eleket első pillanattól olyan hazafinak éreztem, vagy félreérthetelenebbül korszerű kifejezéssel: patriótának, aki egyrészt minden nemzeti irodalmi értéket összegyűjt, megőriz, gondoz és tovább ad, minden lehető helyen propagál, — hiszen nemcsak meséinket és mondáinkat mesélte újra, korának fogyatékosabb néprajzi készűtségével és szaktudásával, mint azt a mai, haladottabb folklor-tudomány már megkívánja, de nagy írni tudással, meleg emberséggel, mindenkül közel vívő egyszerűsítéssel és sok-sok humorral, hanem magát a nemzeti történelmet is újra tanította-mesélte a *Jó Pajtásban*, és későbbi gyermekűjságjában is folytatta történelmi nagyjainkról írt sorozatát *Emlékezzünk régi-ekről* címen. Másrészt viszont ő volt az első írónk, aki a gyermekvilág tudatába, képzeletébe belelopta-varázsolta a társadalmi változás kérlelhetetlen szűk-ségességét.

Most, születésének századik évfordulójára, magyarországi és romániai Benedek Elek-emlékbizottságok munkája révén sor kerül végre írói, közéleti értékelésére. Parlamenti beszédeiből, cikkeiből, műveinek újraolvasásából mind az derül ki, ami megfogalmazatlanul, nemzedékeket nevelt egyidőben, egyszerre, hagyományörző hűségre, nemzeti öntudatra és emberies haladásra. Szóval ki nem mondottan, de annál forróbban sugalltan: szocializmusra.

Többsincs királyfi című bűbájos mesejátékában felnött színészek teljesítő képességét is próbára tevő pompás karakterszerépet írt: a királyfit dajkáló, forró lelkű, „ami a szívemen az a számon”, az ördögtől sem félő „szabad” szé-kely asszony, Ráki figurájában. Ez a szerep volt gyermekszínész korom legna-

gyobb sikere. Végigjártszottam fél Erdélyt benne, s mikor hírért vette, hogy „hiteles ábrázolást” tanulandó, elmentem a szombatfalvi ménestelep kocsisai közé, hogy tanítsanak meg „igaziból” lószerszámot pucolni — efféle színpadi munkával kezdődik a szerep — s hálából a tanításért az egész darabot egymagam eljártszottam az állami ménesgazdaság istállói előtt a gyepen, meg mikor Török Sándor (akkor erdélyi kezdő újságíró) cikket írt róla, hogy gyerek-szín-társulatunk nem csekély közreműködéssel úgy cenzuráztatja a műsort, hogy szemléltetően mintát játszik az illetékes városkák rendőrkapitányai előtt; — jellegzetes álló betűivel levelet írt nekem.

Levelét Kisbaconból keltezte. Mert Benedek Elek a forradalom bukása után nem lelte helyét Pesten. Mikor ezek s tízezrek hagyták oda Erdélyt, ő éppen akkor költözött haza háromszéki kicsi birtokára, Kisbaconba az öreg, kurtanemesi Benedek-kúriába. A „színésznojt” köszöntő szerző levele mellé egy újságpéldány is érkezett címemre tőle. Szálkás, rossz papírra kinnal nyomtatott, új erdélyi gyermekújság volt, a *Cimborá*. Sokáig őriztem ezt a számomra dedikált példányát. Azt írta rá: „I. R.-nak küldöm, nem azért, hogy megrendelje, mert már nagy leány, hanem hogy lássa: újságot csinálók az erdélyi gyermekeknek is.” A *Cimborát* nyomban megrendeltem magamnak s megrendeltük iskolánknak is.

Ügyszólván egymaga írta tele az egész lapot. Nyomdát hozzá csak a meszsi, vicinális vonatokkal napok alatt elérhető Szatmáron talált. Kéziratait gyakran kétszer, háromszor is újra kellett elküldenie; elvesztek, vagy nem érkeztek meg. Az elkészült példányok visszautaztak Kisbaconba, onnan az egészet maga expedialta. A lap költségei miatt a kis birtokra kölcsönt kellett felvennie. A gyermekújság deficittel, kínlódva működött. Mindebből mit sem sejtettem. Egyhavi előfizetése kevesebb volt, mint egy heti uzsonnapénzem. Járattam s előfizetőket toboroztam, aztán egy napon, tizennégyéves koromban megírtam és elküldtem neki életem első „művét” — amiről fogalmam sem volt, hogy mi-csoda. Ő nevezte ki novellának és közölte a *Cimborában*, a nyomda csigatempójához képest azonnal, első, vezető helyen és egy levelezőlapon így gratulált: „Novelládat boldog örömmel közlöm. Írígységreméltóan egészséges humorodat tartsa meg az Isten, írj még sok hasonlót, legfiatalabb kedves munkatársam”. Még szerencse, hogy határtalan büszkeségemben szó szerint megtanultam a *Társszerzők* című, gyermekíró társszerzőket kifigurázó novelláskát ért gratulációt s így most hűségesen emlékezhetem Benedek Elekre. A *Cimborában* nemsokára új, ifjú s szintén vezető helyen megjelenő verselő munkatárs neve tűnt fel: Dsida Jenőé. Amint azt Benedek Elek fia, Benedek Marcell az Irodalomtörténeti Közlemények 1955-ös egyik számában meg is írta, Nagyapó a fiatalon elhalt erdélyi költőt, Dsidát meg engem fedezett fel utóljára.

Szüleimmel az 1922-es segesvári Petőfi emlékünnepeken ismerkedett össze, mint annak egyik fő-fő rendezője; ott is ráért velük sorsomról beszélgetni és írtak is együtt egy lapot nekem. Személyesen, ifjúkori viharos gátlásaim, öszszeomlott önbizalmam, és más ostobaságok miatt nem beszéltem soha vele, pedig beszélhettem volna. 1928-ban a Zeneakadémia nagytermében a szárnyai alatt felnevelkedett, már Erdély-szerte maga vezette előadásokon bemutatott új írói gárdát ajánlotta a pesti közönség szeretetébe. Ott állottam a zenekar nézőtéri oldalán az előadás után és néztem őt. Már nagyon öreg, olyan szép arca volt, mintha Jókai írta volna. Ezüstfehér haja, törökösen kurta sasorra, főfehér, ápolt, rövidre vágott körszakálla, bajusza, domborodó homloka, gyengén rózsás arcszíne. Fekete ruhát, puha fekete szalag-nyakkendőt viselt. Oda kellett volna rohannom hozzá, megölelnem, csókolnom, de csak álltam a zenekar oldalán kábán és furcsán sajgó szívvel, hiúan, világtól-sértetten s esetlenül. Eppen sehol, senki sem voltam; gyermekszínész már nem, színésznek még csak növendék; a gyermekkori irodalmi kísérletezések messzi mögöttem: resteltem

bemutatni magam, hajdani színésznőjét és felfedezett író-palántáját, aki már tizennyolc esztendő múlt, azt sem tudja magáról, hal-e, vagy csirke, kezdi az egész élete pályáját legelőlről, miután egyszer már, csodák-csodájára elindult s futamodott egyet rajta. Az akkor bemutatott erdélyi írók (köztük az egészen fiatal Tamási Áron, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Kuncz Aladár) majdnem valamennyiével megismerkedtem későbbben és közel is kerültem hozzájuk, csak éppen vele nem. Benedek Elek a következő évben meghalt Kisbancban. Halálába felesége is követte, öngyilkos lett, együtt temették el őket.

Evtizedekkel ezelőtt, öreg újságíróktól hallottam emlegetni azt a „titkot”, hogy a *Singer és Wolfner* egykori regénypályázatán díjat nyert, akkor még névtelen ifjú szerző, Herczeg Ferenc első regényét Benedek Elek stilizálta át, mivel Herczeg Ferenc nem tudott ifjú korában íróhoz illő módon magyarul. Nem tudom, irodalomtörténeti tény-e, vagy csak pletyka ez a közlés? A magam részéről gondolkodás nélkül hittem el, mert Benedek Elek nagy mestere volt a szükséztől lendületes-fordulatos, helyes szórendű, hanglejtésében is szép, teljes, minden ódonságot meleg, friss étellel áttelekítő, zengő, érett magyar nyelvnek.

Erdélyi visszahúzódása, majd új Kazinczys modorú irodalmi jelentkezése idejében — „legyen erdélyi irodalom”, ez volt jelszava — mikor irodalmi eszékelkel faluzta végig fél Romániát és éppen Pestre készült, heves támadás érte. Az erdélyi származású nagy pamflet-író, talán az éledő erdélyi irodalomra féltékenyen, hírhedt cikkében megpróbálta „kiparancsolni” az irodalmi életből, felszólította, „haljon meg már”, s gyilkos gúnyval „szent öreg”-nek nevezte.

Benedek Eleket minden gúny nélkül, valóban és jól megértékelt tisztelettel tarthatjuk az irodalmi élet folyamatosságáért fél évszázadon át küzdő, irodalmi *great old mannek*, vagy ha úgy tetszik: úttörő munkát végző szent öregnek. Az irodalmi úttörő munkát az ő esetében tévedés volna csak hézagpótlásnak tartani. Hiszen nagy, nehéz kérdés már magának a hézagpótló irodalmárnak értékelése is. S nem is hiszem, hogy azt az irodalmi munkafolyamatot, amit sok téren éppen Benedek Elek végzett el elsőnek, becsületes és igazságos volna hézagpótlásnak minősíteni. A népköltészet gyűjtését a maga korában a korabeli segédeszközökhöz mérten Erdélyi János, Kriza sem végezte tudományosan. Sebestyén, Mayland, Kálmány, Vikár talán szakszerűbben művelte, mint Benedek Elek, de általánosan ismertté, elterjedtté, az egész nép közkincsévé a székelly balladák, a mesék és mondák az ő feldolgozásai révén váltak. Gyermekújságot előtte s vele egyidőben is nagy sikerrel szerkesztett Sebők Zsigmond, Gaál Mózes, de a legelső gyermekújság, melynek nem volt úri-osztály-társadalmi jellege, Benedek Eleké volt. Népmesét színdarabbá, gyermekek által jól játszható mesejátékká nemcsak hogy ő dolgozott fel elsőnek: azóta sincsenek az övéihez mérhető dramatizálásaink. Meséi és mesejátékai megszerkesztésében a népi karakterek kialakítása, a nem népszínművels paraszt és szegényember ábrázolás több volt, mint úttörés a jellemábrázolások terén. (Különös véletlenként — vagy talán sorsszerűen — sok-sok herce-hurca után úgy kerültem a Nemzeti Színházba, hogy Voinovich Géza látott a Zeneakadémián egy Benedek Elek-írta párp jelenet egyik karakter-szerepében, a *Rigóné és a pesti nagysága* címűben, Rigóné, az élelmes, szegény székelly asszony szerepében.)

Van G. B. Shawnak egy hökkentően szellemes, cinikus megállapítása. Eszerint: „aki tud, alkot, aki nem tud (már mint alkotni nem tud, gondolom), az — tanít.” Az egyes nemzeti irodalmak keletkezésének, kifejlődésének, folyamatosságának mikéntjén merengvé sokszor elgondolkoztam ezen a tartáhatatlan, hetyke kijelentésen. Maga Arany János sem tartotta többre működését az irodalom egy részének, főként a nyelvnek megmunkálásánál. „Egy barátját én is vontam” — írta. Ő is nevelni, tanítani akart. De még József Attila is „taní-tani” kívánta — noha nem középiskolás fokon — egész népet. S nem

volt-e végül is több Benedek Elek, mint egy nemzet több nemzedékre terjedő gyerekseregének nevelője? Ő maga egészen bizonyosan nem kívánt több lenni. Életét sommázza, ezt a kis verset szánta magamagának sírversül:

*Jézus tanítványa voltam
Gyermekekhez lehajoltam
A szívemhez felemeltem
Szeretetre úgy neveltem.*

Nemcsak hézagpótló ifjúsági műveivel, nemcsak kiváló gyermekújságjával, hanem azzal a bűbájjal emelte fel magához a gyermeksereget, ami emberifrói egyéniségéből áradt. Embert formáló, tehetséget ápoló, szeretettel ösztönző, halhatatlan kedvessége, alkotó egyéniségének emléke sugárzik műveiből ma is.

KÖZÉPKORI FAMETSZET. II.

(Dóm-tanulmány)

*Úgy áll a sűrű város közepében,
miként fiai közt a pelikán,
őrizvén ostyát-mannát a begyében,
s mindazt, mit a sóvár lélek kíván.*

*S míg künt a tél roppant havat sodorván,
a vérből minden meleget kiöl,
setteeng a Sátán s bosszul a Boszorkány
s farkascordák vonítanak messziről,*

*itt bent menny-mása bolt alá fogott tér
szentelt homálya kínál enyhelyet,
s gyertyák elé élőért és halottért
merednek reszkető emberkezek,*

*mert a Megváltó vérző lába mellett,
karjai alján van csak oltalom:
szájakból sóhaj száll, fehér lehellet
minden új s régi bűnért: „Irgalom!”*

Jékely Zoltán

FÜST-FRESKÓK

*Déltájt a gyárkémények füstölögnek,
ne hidd, hogy átokverte szörnyű szörnyek.
Koromsötét, bozontos ecsetek,
képirókként hú képet festenek;
s a füstábrák gyanútlanul hömpölyögnek...*

*Felhők közé kering e ritka vázlat,
ennél merészebb rajzot itt ki láthat?
Amott gomolyog egy esztergapad,
a füstcsik láncdaruként felszalad;
a táj képmása fenn e munka-tárlat.*

*Alant a vándorló utak megállnak,
kővé meredten kémlenek a házak
e látomást, mely néhány pillanat;
a füstábrák gyűrűzve rajzanak,
s a halhatatlan csarnokba szállnak...*

Szabó Géza